

MENJÜNK VISSZA ÁZSIÁBA!

GAUSZ András

FRIEDRICH NIETZSCHE alkotói pályafutásának lezárulásakor az eljövendő két évszázad meghatározó törekvéseit az „európai nihilizmus” címszavával jellemezte. Pusztításokat, háborúkat jövendölt, értékválságot emlegetett. A nihilizmus uralomrajutásáról és kiteljesedéséről beszélt. Jóslatai – mondják életművének nagy tekintélyű tudósai – nem egy esetben igaznak bizonyultak. Nietzsche 1889 januárjában őriült meg. Azóta 110 esztendő telt el. A megjövendölt kétszáz évnek tehát már több mint a fele elmúlt. Itt a legfőbb idő, hogy számot vessünk Nietzsche jóslataival. Vizsgáljuk meg, megalapozottak voltak-e az európai nihilizmussal kapcsolatos félelmek? Fölborult-e az értékrend, voltak-e, s vannak-e pusztítások és háborúk? Hogyan is állunk tehát az európai nihilizmussal? És mit is jelent, ha nihilista tendenciák lesznek úrrá a mindennapok történésein?

Nos, miben is áll a nihilizmus? Eltűnnek a meghatározó emberi célok, a legfőbb értékek pedig értéküket veszítik. Nietzsche a nihilizmus kibontakozását egyrészt a keresztény hit hanyatlásával kapcsolta össze, másrészt azonban magát a kereszténységet is nihilista jegyekkel terhelt jelenségnek tartotta. A kereszténység válsága döntő momentum. Nietzsche például 1886-ban *Arthur Schopenhauert*, mert e jeles bölcs nem vette védelmébe a kereszténységet, mivel úgymond „ateista” volt, „jó európai”-nak nevezte (NW V. 299–300). A Leibniztől Hegelig tartó német filozófiai törekvéseket ezzel szemben az említett hanyatlási folyamat megállítására tett kísérletként, a keresztény hit védelmezéseként írta le. A németek tehát, mert szembeszegültek a meghatározó európai folyamatokkal – így szólt ekkor a nietzschei vád – „nacionalisták” lettek.

„Jó európai”-nak lenni ebben a kontextusban annyit tesz, mint befogadni és helyllyel kínálni a „minden vendégek közt legrettenetesebb”-et, a nihilizmust. „Jó európai”-nak lenni annyit tesz, mint semmibe venni a hagyományos morális értékeket, mint nem hinni az egyenlő emberi jogokban, mint igenelni a pusztítást, a háborút, a rabszolgaságot. „Jó európai”-nak lenni annyit tesz, mint elítélni a nacionalizmuson alapuló faji elkülönülést, mint beletörődni a nemzetek pusztulásába, mint „hontalan”-nak lenni. Így fogalmazott Friedrich Nietzsche 1886-ban, *A vidám tudomány* című művének ötödik könyvében (NW V. 334–338).

Kérdés persze, mit is értsünk az előbbieken megfogalmazott mondatokon? Mit jelent a háborút, a pusztítást és a rabszolgaságot igenelni? És föl kell hogy vetődjék természetesen a következő kérdés is: akarunk-e, akarhatunk-e egyáltalán a nietzschei fogalomrendszeren belül, ilyen kihívások közepette „jó európaiak” lenni?

Korunk mindennapjait kétségtelenül nem Nietzsche fönt citált szólamai határozzák meg. A rabszolgaság igenlése a XIX. században? Mire gondolt egyáltalán Nietzsche? Talán ifjúkorára? Talán az Amerikai Egyesült Államok akkori állapotait idealizálta? Nem! Nietzschétől idegen volt a fajelmélet! Vagy talán a klasszika-filológus messzi múltba vezető beteges álmodozásáról lenne szó? Nem! Az olyan jelentős gondolkodók, mint amilyen Friedrich Nietzsche volt, nem álmodoznak. Miről szólnak akkor *A vidám tudomány* imént citált mondatai? Ha korunk vezérszólamai alapján ítéljük meg Nietzschét, akkor több megállapítását határozottan el kell utasítanunk. Ha mégsem ezt tesszük, korunk vezérszólamaival gyűlik meg a bajunk. Ekkor – ha mégis védeni akarjuk őt – többféle módon értelmezhető, félreértésekhez vezető, vagy egyenesen érthetetlen nietzschei szövegekről kell beszélünk. Mit kezdünk tehát Nietzsche fönti megállapításaival? Talán közelebb férközhetünk Nietzsche logikájához, ha írásainak belső összefüggésrendszeréből interpretáljuk az említett – talán joggal viszatetszést keltő – nietzschei megállapításokat.

A „jó európaiság” gondolata szinte végig jelen van a nietzschei életműben. Az *Emberi, nagyönis emberi* című kétkötetes munkában úgy ír Európáról, mint amelynek nemzetei keveredni fognak egymással, s ebben az értelemben szükségszerűen pusztulásra vannak ítélve. Ebben a kontextusban azok számítnak „jó európaiak”-nak, akik beletörődnek ebbe feltartóztathatatlan folyamatba (NW II. 353.). A legátfogóbb módon *A vidám tudományban* tárgyalja a „jó európaiság”-ot. Ez a kötet eredetileg négy könyvből állt. A harmadik könyv legtöbbet citált, lehangzatosabb bejelentése egy „örült” [tolle Mensch] „Isten halálá”-ról szóló igéje. A negyedik könyv, vagyis első kiadása vége, az örök visszatérés tanításának bejelentésével, illetve Zarathustra víziójával zárult. Nietzsche öt év elmúltával, „Mi rettenthetelenek” [Wir Furchtlosen] címmel, egy ötödik könyvet csatolt az említett négy könyvhöz, s ebben ír a rabszolgaság és a háborúk igenléséről, vagyis a „jó európaiság”-ról. Miről van tehát szó?

A vidám tudomány első kiadása az örök visszatérés tanításának bejelentésével zárult. Ez a tan fizikai-kémiai összefüggések, erőviszonyok keretei közé kényszerít valamennyi emberi megnyilatkozást. Mindaz, ami megtörténhet, nem akarati aktusok, nem szabad emberi törekvések, hanem elsősorban és meghatározó módon erőviszonyok produktuma. Nietzsche likvidálta az emberi szabadságot, leépítette az emberi személyiséget. *A vidám tudomány* negyedik könyvének végkifejlete, talán Nietzsche szándékai ellenére, pesszimista. Az individuumok nem szólhatnak bele a vallás, a politika, s az emberi mindennapok történéseibe, mivel ezek az előbb említett erőviszonyok által eleve meghatározottak. Az ember, bármilyen is a történések, bármilyen jó, vagy bármilyen rossz sors vár is reá, nem tehet mást, mint igazodik a körülményekhez. Ha pedig bölcs, legyenek bármennyire is akarata ellenére a dolgok,

egyenesen igent kell mondania rájuk. Nietzsche ezért térdet hajtott egy mindenre igent-mondó állat, egy számár előtt. Az „igent-mondás” ugyanis az egyetlen a körülményeket is számba vevő, helyes megoldás. A körülmények döntenek a történésekről. Másféle, a valóságos történésektől elszakadt ideákra, mivel „Isten halott”, nincsen szükség. Az erény, a moralitás, s az emberi méltóság szavak csupán. Ezt súgta tehát Nietzsche fülébe az örök visszatérés démona, és ilyen keretek között szólaltak meg a háború és a rabszolgaság igenléséről szóló főt említett gondolatok. A kérdés tehát az, hogy mennyire vagyunk urai saját környezet világnak, illetve hogy saját környezet világnak mennyire szab gátat kibontakozni kész akaratumknak.

Vajon erőszak és kegyetlenség sugárzik-e a háborúk, az emberi egyenlőtlenség, s a rabszolgaság igenlésére vonatkozó nietzschei sorokból? Nem. Az erőszak és a kegyetlenség nem ilyen természetű. Az ember ebben a kontextusban egyébként sem ura saját döntéseinek. A tömény kénsavról például tudjuk, hogy rendkívül veszélyes, maró hatású folyadék. A beléhelyezett vasszeget is szétmarja, vasszulfáttá alakítja át. De ez nem jelenti azt – legyen bármilyen tömény is az említett folyadék –, hogy a kénsav döntési helyzetben van. Nem. A tömény kénsav nem azért marja szét a vasszeget, mert szét akarja marni. Egyszerűen csak ilyen helyzet állt elő: ilyenre sikeredett a valóság – ezért marja szét a vasszeget. Az egyenlőtlenség és a rabszolgaság sem azért jön létre – következik mindez az örök visszatérés teóriájából –, mert valaki egyenlőtlenséget és rabszolgaságot akar, vagy mert valakit teljesen ártatlanul elnyomnak. Az elnyomathoz ugyanis elsősorban egy elnyomható félre van szükség. A lehetőségek eleve eldöntik, ki mit tesz, ki mit mond, ki mit gondol. Az örök visszatérés igéje szerint ugyanis cselekedeteink, mondataink és gondolataink nem sajátjaink. Legyünk semlegesek. Ezt követeli az örök visszatérés tanítása. Vizsgáljuk a semlegesség szemüvegén keresztül a környezet világot. Hibát követünk el, ha a tömény kénsavat, maró hatása, s veszélyes tulajdonságai miatt erőszakossággal vádoljuk.

Nietzsche azonban a rabszolgaság igenléséről beszél. És ebből, az örök visszatérés tétlenségre kárhóztató elképzeléseivel szemben, némi optimizmusra lehet következtetni. Mintha Nietzsche azt sugálná, van lehetőség a történések befolyásolására. Talán mi magunk is állíthatunk magunknak, ha nem is „törvény”-t, de legalább célokat. Talán, ha szerencsések a körülmények, még a dolgok valóságos értékéről is dönteni tudunk. Arról is, hogy mi a jó és mi a rossz.

Vessük föl tehát újra az egyszer már megfogalmazott kérdést! Akarunk-e, akarhatunk-e egyáltalán „jó európaiak” lenni? Mégpedig itt, Magyarországon? Ha elvonatkoztatunk az eredeti nietzschei kontextustól, a válasz magától értetődő: természetesen. Igen sokan, megakadva a faji előítéletek és a nacionalizmus nietzschei elítélésénél, szimpatizálnak a „jó európaiak” említett gondolatával. De akarhatjuk-e a „jó európaiak”-ot akkor, ha az háborút, egyenlőtlenséget és rabszolgaságot jelent?

Nem kell mindent észrevenni! Nem kell mindig feltétlenül a dolgok mélyébe gázolni! Nem kell az egyenlőtlenséggel, a rabszolgaság és a háború igenlésével foglalkozni! Egyébként is, ki tudja, mit jelentenek ezek a kifejezések? Hisz a fogalmak úgysis

annyiféle módon értelmezhetőek! *Shakespeare* Rómeó és Júliájában például Mercutio Mab-királynőről szóló monológja igen széles tárházat mutatja be annak, mi mindenre is használhatóak a mondatokká összeálló szavak és szókapcsolatok. Mercutio azzal, hogy felszínesen szövi mondatait, egy fenséges világot teremt. Miért ne lehetnénk mi is felszínesek? Minek tulajdonítsunk a szavaknak valamilyen rögzített, végső jelentést?

Csakhogt Rómeó közbevág:

„Peace, peace Mercutio peace!
Thou talk'st of nothing.”

Vajon amikor korunkban Magyarországon Európát emlegetjük, mire gondolunk? Valamilyen rögzített jelentésre? A kézzelfogható, nyers valóságra? Arra, hogy mindenféle egyesülés döntő módon erőviszonyok produktuma? Arra, hogy ami az egyiknek jó, a másiknak rossz? Vagy Mab-királyné szöcskéek által vontatott mogyoróhéjhintójáról beszélünk? A semmiről? Mi van, ha Európa képében ugyanaz az idea jelenik csak meg számunkra, amely néhány évvel korábban igen sok emberi főben a KGST és a kommunizmus minden sebre gyógyírt találó ideájaként tetszelgett? Nézzünk csak körül, kik is az igazán nagy lelkesedők? Milyen ideákat követünk egyáltalán?

Hegel szerint az Ausztria uralma alatt lakó népek szellemi világában nincsenek ideák. Ez nyilvánvalóan durva általánosítás! – vethetjük közbe. Talán joggal! Csak-hogy mintha Hegelt követően, néhány évtized elmúltával, egy magyar költő, itt Magyarországon is az említett német filozófust akarta volna citálni. A költő ugyanis így fogalmazott:

„Pimasz, szép arccal, látszik, hogy akar.
De közben búsan lekönyököl
Nyög, sír, ez az én fajtám, a magyar.”

És mintha néhány újabb év elmúltával a magyar történész is Hegelt idézte volna. *Székfű Gyula* ugyanis *Ady Endre* imént citált sorait „vérlázítóan realista”-nak nevezte. Azt, hogy jól látta-e ezt a kérdést *Ady* és *Székfű*, nem tudom. Az ilyen és az ezekhez hasonlítható sommás következtetéseket általában joggal éri kritika. Ennek ellenére, az utóbb említett fönti két esetben nem szabad figyelmen kívül hagynunk az a tényt, hogy az előbbi sorok a huszadik század egyik legjelentősebb magyar poétájától és az egyik legrangosabb magyar történészétől származnak. Miről van tehát szó? Talán a nihilizmus magyarországi formájáról? Nem, ez a terminus nem él Magyarországon. Itt mások voltak, s ma is mások a körülmények: nálunk valóban nihilista gondolatok csak ritkán ütök fel fejüket. A rossz gazdasági helyzet példának okáért eleve lehetetlenné teszi, hogy a széles tömegek hosszasan a célok eltűnéséről s a nihilizmus természetéről meditáljanak. A módszeresen elzüllesztett oktatási rendszer az ilyesféle kitartóbb meditációkat egyébként sem tenné lehetővé. Kormányok, minisztériumok, bankok gondoskodtak

arról, hogy az egyszerű emberek valamilyen „hasznos tevékenység”-gel foglalkozzanak, ne pedig a létüket érintő, ám „haszontalan” gondolati aktusokon meditáljanak. Nekünk tehát vannak céljaink, és lesznek is céljaink. Mégpedig pontosan ezért.

Megváltozott az utóbbi időkben a világ? Másféle szellemi viszonyok között élünk? Nem hiszem. Történelmi tudatunk gyermekded. A kultúra nem tud beleavatkozni a mindennapok történéseibe. A filozófiára ugyanez áll. A rádió, a televízió, s az amerikai „filmkultúra” által ellenőrzött emberi agyvelők feltartóztathatatlanul követik az ezen intézmények által fölillantott célokat. És a lelkes követők mindeközben fokozatosan elsötétednek.

Valóban nincsenek tehát ideáink? Nem az az eszmék iránti igazi fogékonyság jele, ha valaki túl könnyen tesz magáévá tőle egyébként természetszerűen idegen ideákat. Nem, ez inkább annak a jele, hogy nem veszi túl komolyan sem az ideákat, sem önmagát. Ennek következménye a sírás és nyögés. Itt van például Európa. Hiába vagyunk Európa közepén, nekünk Európa cél. Lelkesedünk Európáért. De miért?

Valóban nincsenek tehát ideáink? Talán azt is csak a valóságos ideák hiánya teszi, hogy jelen esetben éppen Európával, a filozófiai Európa-fogalommal foglalkozunk? Talán a semmiről való beszéd kézzelfogható megnyilatkozása ez az előadás? Vagy ez a konferencia? Mert mit is adhat nekünk az egyesült Európa? A Kánaánt nyilván nem hozza el. A marxista éra beteljesületlen ígéreteit sem váltja valóra. Mit ad akkor? A politikusok és a politikusok szólamaira szorgalmasan bólogató művelt intelligencia kölcsönös előnyökről beszél. De léteznek-e egyáltalán kölcsönös előnyök? Vajon az előny kifejezés nem épp azt jelzi-e, hogy valaki valakivel szemben előnyt szerzett, vagy valakik egy a játékon kívülrekedt harmadik rovására jutottak előnyhöz, míg valaki más, illetve másvalakik lemaradtak, s hogy az, ami az előbbieik számára előnyként jelent meg, az az utóbbiak számára határozottan hátrányként jelentkezett? Nem! Ahhoz, hogy valakinek jó dolga legyen, valakinek rosszul kell hogy menjen.

Igaz, korunkban nem divatos olyan egyenesen fogalmazni, mint ahogyan Friedrich Nietzsche tette. Ne keressünk a jelenségek mélyébe pillantva logikát. Nem! Mi nem vagyunk olyan őszinték, mint amilyen Friedrich Nietzsche volt! Nem beszélünk felebarátaink sárbataposásáról és leigázásáról. Inkább gazdasági szükségszerűségről, elmaradottságról, fejletlen gazdasági környezetről fecsegünk. Ha pedig tudományról van szó, megelégedve a tudományos minősítés gúnyját magára öltő kontraszelekcióról, színvonalat és színvonalatlanságot emlegetünk. Ezt követően pedig a sárbataposandó féltől megértést és belátást várunk el. Hogy végül mosva kezünket, nyugodt lelkiismerettel alázhassuk meg őt. Hazudozunk. A hazugság társadalmi elvárás, létérdek, a kulturált viselkedés jegye. Hazugságokat várnak tőlünk felebarátaink, kollégáink, szép hazugságokat szerelmeink. A hazugság a legszebb beszéd.

Nietzsche, amikor erőkről és erőviszonyokról, háborúkról, egyenlőtlenségről és rabszolgaságról írt, egyszerűen csak korrekt volt. Nem volt erőszakos, és nem volt kegyetlen. Úgy fogadta el a dolgokat, ahogyan azokat találta. Nem szépítette meg a valóságot. Nem hazudozott. Nem akarta megfosztani a tárgyakat önnön lényegüktől.

A tömény kénsavat tömény kénsavnak, egy rendkívül veszélyes, maró hatású folyadéknak tekintette. A kénsavtól nem várt mást, mert nem is várhatott tőle mást. Talán ma is így cselekedne. Akkor is, ha a kénsav üvegcséjén esetleg ez állna: „Eurokénsav”. Ne gondoljuk ugyanis, hogy a tömény kénsav valamilyen nagy egyesülés, valamilyen nagy eszme kedvéért nélkülözni fogja, vagy nélkülözheti a tömény kénsav legjellemzőbb tulajdonságait. Az olyan kénsav ugyanis, amelyik nem marja szét a vasszeget, amely nem veszélyes, nem maró hatású folyadék, ha arany betűkkel is áll rajta az „Eurokénsav”-felirat, semmire sem használható.

Önállóaknak kellene lennünk! Legalább olyan privát sajátosságokkal, mint az említett tiszta tulajdonságokat felmutató tömény kénsav. De környezetünk, felebarátaink, kollégáink, s a tudományos közélet szolgálai mentalitást vár tőlünk. Talán még Európa is.

Nietzsche *A vidám tudomány* ötödik könyvét Beethoven soraival zárta:

„Oh, Freude! Nicht diese Töne! Sondern laßt uns angenehmere anstimmen und freudenvollere!”

Záruljon Beethoven soraival ez a rövid előadás is: „Ó barátaim! Ne ilyen szólamot! Hangoljunk inkább kellemesebb, örömtelibb hangokat!” És tegyük hozzá – ha kedvezők a körülmények és hamis hangok nem rontják el a szólamot – ezt is: legyünk jó európaiak.